

Zločin a netrest

Co přiměje i **DOBŘÍ LIDI PÁCHAT ZLO**?

ptá se ve svém eseji Petr Houdek. Experimenty ukazují, jak jde docela snadno navodit situaci, která ovládá lidi tak, že se z nich mohou stát zločinci. Není od věci mít to na paměti zejména před volbami, v nichž se šermuje ušlechtilými zásadami a neposkvrněností.

OČISTA NA DNEŠNÍ ZPŮSOB Ilustrační snímek z inscenace hry Zdeňka Zelenky Očištění, kterou má na repertoáru Jihočeské divadlo a v pondělí 26. dubna ji uvede na Nové scéně pražského Národního divadla. Zelenkova moralistní hra stojí na příbuzném tématu, totiž na zločinu, který pachatel veřejně přizná v televizní show a výsledkem není trest, nýbrž popularita a úspěch.

FOTO: JIHOČESKÉ DIVADLO ČB

VYTVOŘ SI ZEMI IZRAELSKOU DOMA!

Rozhovor s kanadským profesorem historie Jaakovem Rabkinem o židovském antisionismu, o chasidech, o dnešním Izraeli a o účtě k jiným národům.

strany 41 a 42

MAGNESIA LITERA: CO JE DOMA, TO SE POČÍTÁ

Letošní ročník známé literární soutěže prakticky musel mít za celkového vítěze některou z domácích beletristických knih. Je to ovšem divná manipulace s obrazem knižního trhu.

strana 43

Svědomy snadno letí přes palubu

Diskuse nad korupcí, úřední zvlůi i dalšími problémy dneška končíva soudem: mocní dané situace jsou nemorální. Řešení problémů však nenalezneme v přání, jak by se člověk měl chovat. Měli bychom **POCHOPIT PRAVIDLA**, která lidské hodnoty řídí.

PETR HOUDEK

PROČ JE ZLO MOCNÉ

Psycholog Philip Zimbardo na kalifornské Stanford University 7. března 2007. Podle něj pokušení zla tkví v drobném odklonu, mírné odboče na cestě životem, malé skvrně v zrcátku vedoucí ke katastrofě. FOTO: AP – PAUL SAKUMA

Roku 1966 bylo ve dvaceti nemocničních odděleních v USA mezi ostatní léky tajně vloženo několik balení astrotenu, do té doby neznámé látky. Na krabičkách byl uveden jen název a informace o běžném (5mg) a maximálním dávkování (10mg denně). V následujících hodinách se odehrál vždy podobný scénář: kolem osmé hodiny večerní zavolal ošetřující sestře muž a představil se jako zdejší lékař. Sestra věděla, že doktor daného jména v nemocnici pracuje. Osobně jej však nikdy nepotkala. Lékař žádal, aby jednomu z pacientů bylo okamžitě podáno 20mg astrotenu. Za deset minut se prý u pacienta zastaví a chce, aby lék již účinkoval. Slíbil, že dodatečně podepíše nezbytný formulář o medikaci. Zdravotní sestra jen zaváhala, zdali má lék k dispozici. Když jej našla, odmítla dávku a vydala se k lůžku pacienta.

Než se k pacientovi dostala, zastavil ji Charles Hofling, psychiatri, jenž situaci zaranžoval jako experiment sledující profesní integritu personálu. Jeho výsledky ohromily: jediná z dvaceti sester se vzpříčila a neuposlechla cizince, jenž jí telefonicky – v příkrm rozporu s nemocničními normami – přikazoval podat násobek doporučené dávky neznámého léku pacientovi. A až byl astrotenu smyšlený „lék“ obsahující jen cukr, mohlo jít o nebezpečnou látku. Rozsáhlá studie z roku 1995 pak ukázala, že až byl pokrok v medicíně vsudypřítomný, k vzdoru proti autoritám nepomohl, když 46 procent zdravotních sester přiznalo, že za svou kariéru splnily lékařův příkaz, až cítily, že může mít na pacienta škodlivé účinky.

Hoflingův experiment byl jeden z prvních, jež ukázaly, jak okolnost situace a naučení v organizaci „běžné“ chování přimě-

jí i dobré lidi páchat zlo. Když Hofling s kolegy vystavil sestry z jiných nemocnic stejnému, ale pouze hypotetickému rozhodnutí, zjistili, že by podleho jen naprosté minimum sester.

Čisté okno do duše

Od šedesátých let vzniklo množství studií ukazujících, jak specifické okolnosti podporují protiči promorální chování. Počasím počínaje: ve dnech horka se objevuje více konfliktů a napadení, přišli-li či je nezvykle chladno, rozšiřují se zase podvody. Nejslavnější je však teorie rozbitých oken od Jamese Wilsona a George Kellinga. Tvrdí, že prostředí se známkou neetického chování či specifického nepořádku přiměje občany chovat se morálně hůře. Tedy nejen že čtvrt pomalovaná graffiti „přitáhne“ další sprejery, ale postupně vzrůstou další formy přečinů: od nerespektování dopravních značek či házení odpadků na chodník po krádeže. Dlouho však nebylo jisté, zdali existuje kauzální spojení mezi nepořádkem a úpadkem mravů, či jde jen o jejich společný projev.

Grffiti mohou být také znakem chabého vymáhání práva, proto lidé „vytuší“, že jim dopadení za přečinu nehrozí, a začnou se chovat hůře. Nebo může být přečinou postupný příliv kriminálních osob, které se od sprejství propačují až ke krádežím.

V roce 2008 však tým vedený sociologem Keesem Keizerem z nizozemské Groningenské univerzity prokázal, že je to právě a jen kontext situace, který ovládá lidi tak, že se z nich mohou stát zločinci. V jednom z experimentů nechali obálku zjevně obsahující pětieurovou bankovku viset z poštovní schránky. Byla-li schránka čistá a okolí uklizené, pouze jeden člověk z osmi dopis ukradl. Poté

schránku pomalovali graffiti. Nyní dopis sebral každý pátý přichozí, stejně jako když v okolí schránky rozházeli odpadky.

V jiném případě vědci vystavili v ulici plot, který nutil uživatele přilehlého parkoviště chodit 200metrovou oklikou. Na bráně v plotu visel policejní zákaz přecházení i zákaz přivazování kol. Bránu nato nechali pootevřenou. Zhruba jen pětina lidí zákaz porušovala a branou procházela. Když však v druhém scénáři vědci k plotu přivázali bicykly (byla tak porušena norma), zákaz procházení nerespektoval téměř nikdo. Celkový závěr výzkumu byl nekompromisní: „I jen náznaky nepatřičného chování vedou k nevhodnému jednání, jež dále vyústí v potlačení etic-

Opojení Lidé získávají moc ztrácejí schopnost posouzení, co ovládání chtějí a cítí

kých norem. Jakmile se přečin rozšíří, odstranění původních přečin již nemůže pomoci. Efektivní zásah se pak musí vypořádat s rozpadajícími se pravidly slušného chování.“

Není rovněž bez zajímavosti, že výzkum Chen-Bo Zhonga z Torontské univerzity a Katie Liljenquistové ze Severozápadní univerzity ukázal, že morální „čistota“ není jen květnatou metaforou. Účastníci jejich experimentu si měli přečíst povídku o podrazu kolegy a poté zhodnotit, jak touží po různých výrobcích. Nejžádanějšími se staly čistící produkty, jako mýdlo a zubní pasta. Poté byli účastníci požádáni, aby detailně zavzpomínali na nějaký svůj amorální skutek. Odměnu za své úsilí si mohli vybrat buď ve formě tužky, nebo antiseptického ubrousku. Většina zvolila ubrousek. Ti, kteří si s ním poté skutečně utřeli ruce, byli podstat-

HYGIENICKÁ ZÁSADA

Umýt si ruce a tím získat pocit, že jsem smyl ze sebe i vinu – to je starý princip. Na obraze Albrechta Altdorfera (1480–1538) biblický Pilát Pontský. REPRO: WIKIPEDIA

ně méně ochotní pomoci ostatním než ti, kteří jej neužili. Už necítili výčitky, morální poskvrnu ze sebe doslova setřeli.

Jde to tak snadno

Zásadně změnit morální chování mohou i zdánlivě podružnosti. Zkušenost běžně ukazuje, že lidé často na vlastní úkor pomáhají jiným, přispívají na charitu, ukazují cestu ztraceným. Jelikož je však realita ovlivněna nesčetnými vlivy, v touze pochopit mravní jednání přišli společností vědci s řadou experimentálních her. Ty simulují vždy jen určitý aspekt rozhodování a dokáží proto pouze relativně přesně určit, co naše chování ovlivňuje. Kupříkladu co stojí za ochotou obětovat vlastní zdroje ve prospěch druhých.

Ve hře Na diktátora jsou jedné skupině hráčů („diktátorům“) bezpodmínečně dány peníze. Poté je jim představen anonymní člen druhé skupiny, v níž nikdo nic nedostal. Diktátory si mohou peníze ponechat a odejít nebo vše či část ze svých peněz přenechat druhým. Výsledky jsou celosvětově vcelku podobné, naprostá většina třicetiletého zkoumání ukazuje, že občané „potřebným“ zhruba čtvrtinu ze svého nechají. Jsme-li požádáni jen o pomoc, jsme čirými altruisty.

Chicagský ekonom John A. List však v roce 2005 Diktátora nepatrně pozměnil. Účastníkům experimentu dal možnost druhým lidem i brát. Tentokrát peníze dostali všichni a „diktátory“ ke své volbě, kolik peněz přenechají druhým, získali i možnost jim část nebo vše vzít. Předpokladem studie bylo, že se všichni rozejdou s obdrženými penězi. A skutečně jen pár diktátorů se nyní o své peníze podělilo. Šokem však bylo zjištění, že téměř dvě třetiny z nich se rozhodly peníze druhým vzít a přes 40 procent diktátorů jim dokonce vzalo úplně všechno. Postačilo jen získat moc nad penězi ostatních lidí a z altruistů se stali zloději. Tolik tedy k přání, aby vládcí veřejných financí byli vzorem ctnosti.

Obecně: zakládáte-li si na své mravnosti, pak nejhorší, co vás může potkat, je získání moci nad chováním ostatních. Je prokázáno, že lidé získávají moc ztrácejí empatii, schopnost posouzení, co ovládání chtějí, myslí si a cítí.

Další z populárních ekonomických her je Veřejné blaho, což je experiment simulující spolupráci skupiny lidí snažících se o dosažení cíle, z kterého mají prospěch všichni bez ohledu na svůj příspěvek.

Jak v článku popisovaný experiment Charlese Hoflinga, tak proslulý Stanfordův vězeňský experiment, který podnikl P. G. Zimbardo, mají na [internetové Wikipedii](#) svá vlastní hesla (přičemž „Stanford“ je i v češtině)

marekcejka@yahoo.com

Rozšířená verze rozhovoru na www.idnes.cz/kavarna

Přímá úměra antisociální trestání se nejčastěji vyskytuje v zemích, v nichž je slabý respekt k normám slušného chování: panuje zneužívání sociálních dávek či černé pasažérství v MHD

► Každý účastník dostane peníze, jež může vložit do společného fondu, v němž dochází k zúročení všech příspěvků. Fond se nato rozdělí mezi všechny hráče bez ohledu na výši jejich příspěvku. Tušíte jistě hlavní háček. Pro jednotlivce je ideální se společného úsilí neúčastnit a jen brát. To by mělo napadnout všechny, nikdo by do fondu nepřispěl a žádná spolupráce by se nekonala. Přesto opět většina lidí všech kultur, věku či místa v sociální hierarchii do fondu část svých prostředků vždy vloží.

Problém nastává, když se ve skupině objeví jedinci, již na ostatních parazitují (různé studie udávají jejich frekvenci v populacích mezi 10 až 20 procenty). Neexistuje-li možnost tyto hráče vyloučit či potrestat, postupně se i příspěvky ostatních snižují, až se důvěra rozpadne a společná spolupráce skončí. Důležitou součástí hry se muselo stát i finanční trestání. Když někdo nepřispěl či dal jen málo, mnoho členů skupiny jej potrestalo a on v dalším kole svůj příspěvek zvýšil. Čili, jak se říká, „každý morální předpoklad musí být futrovaný klackem“.

Ostatně profesor psychologie a ekonomického rozhodování z Nottinghamské univerzity Simon

Gächter uspořádal sérii experimentů Veřejného blaha v různých městech světa – od Athén přes Dněpropetrovsk po Melbourne či Kodaň. Potvrdilo se v nich, že lidská kooperace se udrží jen s institutem trestání. Překvapení nastalo, když se výzkumníci podívali, kdo byl cílem trestů. V řadě skupin nebyli trestáni jen parazité, kteří se vyhýbali účasti na společném úsilí a jen z něho tyli, ale i běžní féroví hráči. V Maskatu v Ománu či v Athénách byli dokonce altruističtí hráči trestáni absolutně více než parazité. V těchto městech tak byla spolupráce sice stabilní, ale slabá. Hráči zde dosáhli a rozdělili si jen třetinovou výši společného fondu v porovnání s městy jako Kodaň či Melbourne, kde se toto nespravedlivé, „antisociální trestání“ příliš nevyskytovalo. Pachatelé antisociálního trestání byli především sami parazité a hráči, kteří přispívali málo. Hlavním motivem byla patrně odvěta: vytušili, že trest na ně dopadne právě od altruistů, proto jim tresty „vraceli“.

Když jsme podobný experiment uspořádali v minulých letech na Přírodovědecké fakultě UK, zjistili jsme totéž. Navíc jsme identifikovali hlavní oběti nespravedlivého trestání: byli jimi hráči, kteří přispívali nejvíce, tedy ti nej-

větší altruisté. Vyčnívat se tedy nevyplácí ani morálními skutky. Důsledky nespravedlivého trestání byly pro skupinu vždy stejné: malá důvěra v další spolupráci a nízká úroveň společného fondu.

Souhrnná analýza Gächterova týmu ukázala, že antisociální trestání se nejčastěji vyskytuje v zemích, v nichž je slabý respekt k normám slušného chování: panuje rozšířené zneužívání sociálních dávek či černé pasažérství v MHD. Stejně tak v zemích, v nichž existuje špatná či zkorumpovaná vláda: chabě či pomalu pracující policie a soudnictví. Tytéž mechanismy, které platí pro státy, účinkují i v menších kolektivech, organizacích, firmách a úřadech. Když se většina členů kolektivu podílí na udržování pravidel etiky, i lidé s mocí dodržují jasná a nezaujatá pravidla. Když normy či jejich vymáhání chybí nebo jsou selektivní, nastoupí soupeření, snaha o dominanci a msta. Nejdříve jsou zlikvidováni nejspravedlivější lidé, kteří „nebezpečně“ zdůrazňují horší mravnost ostatních.

Neškodný přečin neexistuje

Proslulý Philip Zimbardo, americký psycholog zabývající se faktory či situacemi ovlivňujícími ne/etické chování lidí, ve své knize Luciferův efekt píše: „Pohnutky a potřeby, které nám obvykle dobře slouží, nás mohou lehce svést na seestí, jsou-li vyburčovány, přehnané nebo manipulovány okolnostmi, jejichž silný vliv nerozpoznáme. Proto je zlo

JAKÉ MÍSTO, TAKOVÉ CHOVÁNÍ

Vykazuje-li okolní prostředí nepořádek, mají lidé silnější tendenci chovat se „nepořádně“. Ilustrační snímek z Buenos Aires.

FOTO: PROFIMEDIA.CZ

tak mocné. Jeho pokušení tkví v drobném odklonu, mírné odbočce na cestě životem, malé skvrně v zrcátku vedoucí ke katastrofě.“

Zimbardův celoživotní výzkum dokazuje mj. platnost slov britského politika a filozofa 18. století Edmunda Burkeho, že jedinou nutnou podmínkou vítězství zla je, aby dobří lidé zůstali neteční. Čím více lidí čelí nemorálnímu jednání, tím paradoxně nižší je jejich ochota vůči zlu vystoupit. Každý předpokládá, že to jsou ostatní, kteří mají či mohou pomoci. Snižuje se tak osobní zodpovědnost zapojit se a nezasáhnout nikdo. Zvítězí konformita, jelikož lidé nechtějí riskovat, že na ně dopadne sankce, vystoupí-li proti pro mnohé fungujícímu systému.

Pochopení, jak se neetické jednání šíří, nám však zároveň ukazuje mechanismy, jímž lze propagovat i chování dobré. Je dokázáno, že pouhé upozornění či podepsání petice ve prospěch projektu pro handicapované způsobí, že časem lidé začnou posílat i peněžní příspěvky. Toliko veřejný slib přiměje občany k častějšímu úklidu okolí svého domu, což téměř vždy vyvolá i zapojení sousedů. Následuje větší zájem o ostatní žijící v okolí. Návštěva zasedání obecního zastupitelstva zvýší zájem o potřebné i o chování lokálních politiků, postupně se sníží počet „nestandardních“ projektů ve městě. Neexistuje nic jako neškodný malý přečin, stejně tak není zbytečný sebemenší morální čin. ■

Vytvoř si Zemi izraelskou doma!

S profesorem
JAAKOVEM RABKINEM
o židovském
antisionismu,
o chasidech
a o dnešním Izraeli.

MARK ČEJKA

Antisionismus. To slovo často zneužívají ti, kteří jsou ve skutečnosti antisemité – u nás třeba různí lidé z tábora krajní pravice. Antisionismus však ve skutečnosti s antisemitismem nemusí mít nic společného. Vždyť mezi jeho nejpůvodnější a nejvehementnější zastánce patří nezřídka i ti nejvíce věřící mezi Židy – charedim (což je správné označení pro tzv. ultraortodoxní Židy). Právě komunitami antisionistických charedim se zabývá kanadsko-židovský profesor Jaakov Rabkin. Před časem o nich napsal zatím nejsystematictější dílo, knihu Ohrožení zevnitř – století židovské opozice vůči sionismu (A Threat from Within: A Century of Jewish Opposition to Zionism, Fernwood Publishing, Winnipeg 2006).

Ta kniha Rabkinovi přinesla hodně uznání, ale také řadu problémů se skalními stoupenci Izraele. Ti totiž existenci židovského antisionismu často marginalizují a snaží se dávat bezmála všechny Židy do spojitosti s Izraelem a jeho politikou. Přitom věřící židovští antisionisté jako málokdo rozbíjejí mýty o „židovském spiknutí“ a „židovské tvrdosti“. Ukazují také, že i v době existence Izraele a izraelsko-arabského konfliktu může zůstat židovství pluralitním náboženstvím a že ti, kdož vypadají na první pohled jako

Narazil Ta kniha Rabkinovi přinesla hodně uznání, ale také řadu problémů se skalními stoupenci Izraele.

do sebe zahledění fundamentalisté, můžou mít ve skutečnosti hlubokou úctu nejen k tradici své víry, ale i k jiným národům.

Někdo tvrdí, že antisionismus je jen fíkový list antisemitismu. Jiní prohlašují, že kritika současné izraelské politiky je zcela na místě. Ve své knize Ohrožení zevnitř se zaměřujete na židovský náboženský anti-

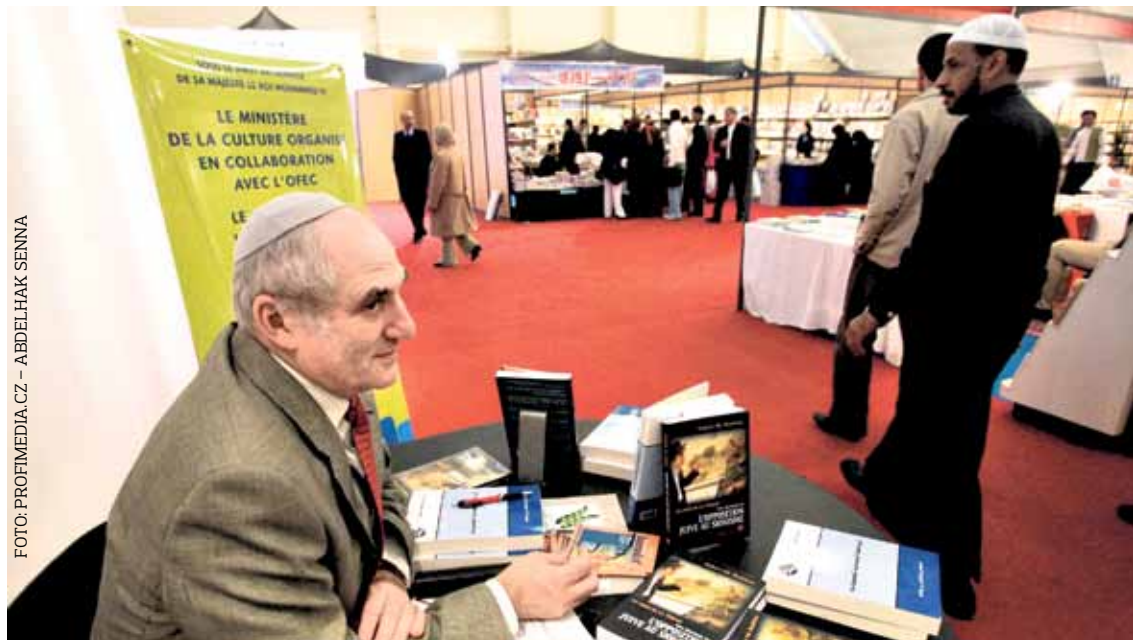
onismus. Ale jaký je váš osobní pohled na sionismus a jak vnímáte současný Stát Izrael?

Je mou povinností jakožto vědce pomáhat ostatním pochopit určité skutečnosti a koncepty. Myslím, že má kniha vcelku přesvědčivě dokazuje, že sionismus představuje revoltu proti židovské tradici a proti tomu, co je tradičně označováno za židovské hodnoty. Proto ostatně také sionismus v době svého vzniku v druhé polovině 19. století vyvolal okamžitou protireakci mnoha Židů včetně jejich největších náboženských autorit. Tato opozice stále existuje, a to i navzdory nesporným materiálním úspěchům Státu Izrael.

Jak ovlivnil vznik sionismu a Izraele židovství jako takové?

Záležitost Izraele Židy rozdělila. Někteří hrdě oslavují jeho výdobytky, jiní si připomínají násilí, které provází Izrael od jeho počátku. Vznikla velká propast mezi těmi, kdo jsou stoupenci sionismu, a těmi jak zbožnými, tak sekulárními Židy, kteří se na sionismus a izraelské aktivity dívají velmi kriticky. Někdy bývají kritici Izraele označováni jako „antisemité“, ale to zdaleka není vždy opodstatněné.

Čtěte na straně 42 ►

NA VELETRHU Jaakov Rabkin se svou knihou na Mezinárodním knižním trhu v Casablance, 13. února 2007